

Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları Bağlamında Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen “Risale fi Hakkı'd-Devrân ve'r-Raks”ın Aidiyet Sorunu

*Ahmet İNANIR**

Öz: Bu çalışma klasik literatürde Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye isnat edilen “Risale fi hakkı'd-devrân ve'r-raks” adlı risalenin müellif ve muhtevâ açısından aidiyeti sorununu incelemektedir. Raks ve devrânın meşruiyeti konusu Osmanlı meşâyih ve fukahâsı arasında en önemli tartışma konularından biridir. Araştırma sonunda sûfi tezlerini temsil eden önemli bir belge niteliğinde olan risalenin Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye ait olmamasının güçlü bir ihtimal olarak öne çıktığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zenbilli Ali Cemâlî Efendi, Müfti Ali Çelebi, Risale, Raks, Devrân.

The Issue of Belonging in Terms Of Treatise Called “Risale fi Hakkı'd-Devrân ve'r-Raks” Which is Arrtributed to Sheikhulislam Zenbilli Ali Cemâlî Efendi

Abstract: This study in the classic literature examines the issue of belonging in terms at author anad content of treatise called “Risale fi hakkı'd-devrân ve'r-raks” which is attributed to Sheikhulislam Zenbilli Ali Cemâlî Efendi. The legitimacy of sufi dance and sufi whirling is one of the most important topics for discussion between the Ottoman sufi masters and fukahâ. At the end of the research, it comes forward as a strong possibility that Zenbilli Ali Cemâlî Efendi's treatise which is an important document that represents the Sufi thesis doesn't belong to him.

Keywords: Zenbilli Ali Cemâlî Efendi, Müfti Ali Çelebi, Treatise, Sufi Dance, Sufi Whirling

İktibas / Citation: Ahmet İnanır, “Osmanlı'da Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları”, *Usûl*, 14 (2010/2), 155 - 178.

Giriş

Osmanlı öncesi Anadolu'da yayılan çeşitli tarikatlardasemâ, raks ve devrân zikri vardır. Nitekimİbn Batûta, Seyahatnâmesinde XIV. yüzyıl Denizli ve Bursa ahîlerinin merasimleri arasında raks ve semânın bulunduğunu belirtmektedir.¹Nitekim Osmanlı dönemi meşâyihî, raks ve devrânın meşru olmadığını iddia

¹ İbn Batûta, *İbn Batûta Seyahatnâmesinden Seçmeler*, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), MEB Yay., İstanbul, 1971, s. 15 vd.

eden fukahâya karşı cevap verirken kendilerinin önceki meşâyıhdan gördükleri uygulamayı devam ettirdiklerini ileri sürmüşlerdir.²

Osmanlı Devleti'nde tasavvufi düşünce gerek devlet adamları gerekse ulemâ ve halk arasında genel kabul görmüş bir yaşam tarzıdır. Nitekim Bir Ahî şeyhi olan Şeyh Edebâli, Osman Gazi (1299-1326)'ye kızını vermiş ve onunla akrabalık bağı kurmuştur. Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman Gazi, kayınpederi Şeyh Edebâli (ö. 726/1326)'yi fetva işlerine, bacanağı Dursun Fakih (ö. 727/1327)'i ise kazâ işlerine bakmakla görevlendirmiştir.³ Yıldırım Bayezid Han (1389-1403) da kızını yine bir mutasavvıf olan Emir Sultan'la evlendirmiştir.⁴

Sûfiler padişahlarla birlikte çeşitli savaflara katılmış; Osmanlı devletinin kuruluş ve gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Osmanlı hükümdarları da tarikat erbabına hürmet etmişler ve daima aralarında yakın bir ilişki bulunmuştur.⁵

Birbirlerini maddi ve manevi desteklemişlerdir. Bu sayede Osmanlı coğrafyasında Mevleviyye, Nurbahşiyye, Kadiriyye, Bayramiyye, Bektaşiyye ve Nakşibendiyye tarikatları toplumda hızlı ve rahat bir şekilde yayılma imkânı bulmuştur.⁶

Osmanlı coğrafyasında Halvetiliğin yayılması ise Yahya Şirvânî(ö. 869/1410)'nin halifelerinin XV. yüzyılın sonlarında bu topraklara gelmesi ile mümkün olmuştur.⁷ Daha önce İran'da Safevîlerle birbirine yakın tasavvufi silsileden gelen Halvetîler, Safevîlerin Şii ideolojiyi benimseyip kendilerinden olmayanlara baskıları sonucunda İran'da barınamayıp Anadolu ve Mısır'a dağılmak zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti de Safevîlerin Şîlik propagandasına

² Mesele: ...“Kürsüye çıktığımdan bu veçhile salınıp zikir etmek helaldir.” dedim. Zira şimdide değin geçen evliyâullah ve meşâyih cemi' kitaplarında zikrullah bu veçhile ta'lim ve beyan etmişlerdir, ya onların fiilleri abes olup evlâdları veled-i zina mı olur? Bu söz ile ben bu fiilden ferâgat etmezem. Ben bu sözü söylerim, sefası olan kabul etsin, kabul etmeyen kendi bilir.” diye cevap verse ... (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde*, Dârü'l-Mesnevi, 118, vr. 26b-27a; İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 93b-94a).

³ Fahrettin Atar, “Fetva” *DİA*, İstanbul, 1995, c. XII, s. 490.

⁴ Mustafa Aşkar, “Tarikat-Devlet ilişkisi, Kadızadeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyazi-i Mısri ve Döneme Etkileri”, *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 1999, Sayı: 1, s. 52.

⁵ Aşık Paşazâde, *Osmanlı Tarihi*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332, s. 6, 39-40; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1983, c. III. 1. Kısım, 3. Baskı, s. 348.349.

⁶ Reşat Öngören, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 245-264; Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV Yay., İstanbul 2001, s. 24-25; Fatih ÇINAR, “İsmail es-Sivasi ve Sûflerinin Raks/Devrâmı Hakkında Verdiği Bir Fetvası”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII/1 - 2009, s. 325.

⁷ Mehmet Sait Toprak, “Cemâli İshâk b. Mehmed el-Karamanî: Hayatı ve Eserleri”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XXIV, İzmir, 2006, Yaz-Sonbahar, Telif yazılar (I), s. 134-135; Öngören, a.g.e., s. 19-20.

karşı tarikatlarında “Ehli Beyt” sevgisine özel önem verdiklerinden Halvetî tarikatını ideolojik bir denge unsuru olarak özellikle desteklemiştir.⁸ Yükseliş dönemi padişahlarının çoğunun yanında bir Halvetî şeyhinin yer alması, bu görüşü destekler mahiyettedir. Nitekim Halvetî şeyhi Çelebi Halife (ö. 912/1506-1507) II. Bayezid Han (1481-1512)'la iyi ilişkileri, hatta onun sohbetlerine devam etmesi, Sümbül Sinan Efendi (ö.936/1529) ile Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'in görüşmesi ve ona oldukça saygılı davranması, Merkez Muslihiddin Efendi'nin (ö.959/1552) Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566)'ın yanında savaflara katılması ve yapılan maddî yardımlar, yönetimle Halvetî şeyhleri arasında çok sıkı bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir.⁹

Sultan ile sûfîmeşâyîh arasındaki uyumlu münasebet ulemâ ile sûfîmeşâyîh arasında da söz konusu olduğu söylenebilir. Nitekim ilk Osmanlı müderrisi olan Dâvûd-ı Kayserî (ö.751/1350), İbn Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'ine şerh yazmıştır.¹⁰Hatta onunraks ve devrân hakkındaki görüşleri sûfiler tarafından delil olarak kullanılmıştır.¹¹İlk Osmanlı Şeyhülislâmı kabul edilen Molla Fenâri (ö.834/ 1431) de Halvetiyye ve Zeyniyye tarikatlarından bizzat istifade etmiş ve Osmanlı fikir ve düşünce tarihinde önemli bir yeri olan vahdet-i vücûd anlayışını benimsemiştir.¹²

Sultan I. Mehmed Han (1413/1421) devrinde cereyan eden Şeyh Bedreddin (ö. 823/1420) isyanı ve akabinde İran'dan gelip Osmanlı topraklarına yerleşen Haydar-ı Herevî (ö. 830/1426)'den fetva alınarak idam edilmesi¹³Osmanlı yönetiminin tarikatlara karşı güvenini sarsmış ve bundan sonra daha dikkatli ve tedbirli davranmaya sevk etmiştir.¹⁴ Ayrıca bir denge unsuru olarak Osmanlı fukahâsının

⁸ Osmanlı sadrazamlarından olan Pîri Mehmed Paşa (ö. 939/1532-33) “Halvetiyye şeyhlerinden amcası Cemâl Halife (Cemâleddin İshâk Karamânî, ö. 933/1526-27) adına İstanbul'da; biri Zeyrek, diğeri de Fâtih'de olmak üzere iki zâviye yaptırmıştır. Ayrıca Cemâl Halife için bir tekke de, Sütluce'de Bâbü's-saâde ağası Mahmûd Ağa (ö. 957/1550) tarafından yaptırılmıştır” (Öngören, *a.g.e.*, s. 36-37; Toprak, *a.g.m.*, s. 135); Tahsin Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetiyye Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sümbül Sinan ve Merkez Efendi”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 2 (1956), İstanbul, s. 87; Mustafa Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *Ankara Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi*, XXXIX, s. 546.

⁹ Öngören, *a.g.e.*, s. 256-264; Aşkar, *a.g.e.*, s. 550; Yusuf Küçükdağ, *II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, İstanbul 1995, s.94-95.

¹⁰ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın), M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1999, s. 100.

¹¹ Mesele: ... demişdir pes anın ve âharının sözi ile amel ederiz deseler kavilleri makbul olur mu? el-Cevab: Olmaz Davud-ı Kayseri raksa münkir olanları iki sınıfa kasr ettiği kusurundandır... (Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, (Derleyen Veli b. Yusuf), İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187, vr. 230b).

¹² Mustafa Aşkar, *Molla Fenâri ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı*, Ankara 1993, s. 86.

¹³ Mehmed Neşri, *Cihannümâ*, (Nşr. M. Altay Köymen), y.y., Ankara, 1957, c. II, s. 547; Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*, Beyan Yay., İstanbul, 2002, s. 38-39.

¹⁴ Şerafettin Yaltkaya, *Simavnakadısiöğlü Şeyh Bedrettin*, İstanbul, 1966, ss. 51-60.

yetişmesine önem verilmiş, bir süre sonra da şeyhülislâmlık makamı ihdas edilerek fukahânın konumu güçlendirilmiştir. Nitekim (848/ 1444) yılında Sultan II. Murad Han (1422-1451) döneminde Molla Fahreddin-i Acemî(ö. 865/1460), hurûfileridinsizlikle itham ederek idamlarına fetva vermiştir.¹⁵

Çıkan isyanlara bağlı olarak semâ, raks ve devrân gibi tartışmalı konular üzerinden sûfiler denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Yavuz Sultan Selimraks ve devrân konusunu gündeme getirerek mutassibâne bir şekilde bazı müftülerden fetva istemiştir. Bunun üzerine bazı müftülerin “deverân bir rakstır, raksın haram olduğu icma ile sabittir. Dolayısıyla ona helal diyen kâfir olur. Helâl demeyen fakat o hareketlere katılan kimse ise fâsık olur” fetvası vermiştir.¹⁶Bu fetva yüzyıllar boyunca sürecek bir tartışmanın başlangıcı olmuştur.¹⁷

XVI. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin fikir ve düşünce hayatı incelendiğinde semâ, raks ve devrânın meşru olup olmadığı tartışmalarının ana gündem maddelerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸Bu konuda yazılan risale ve fetvaların kendi döneminde ve sonrasında delil olarak kullanıldığı görülmektedir.¹⁹

Bu çalışma şeyhülislâmlar arasındasemâ, raks ve devrân tartışmaları bağlamındadiğer şeyhülislâmlardan çok farklı bir görüşte olduğu düşünülen Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ninkendisine isnat edilen “Risale fi hakkı'd-devrân ve'r-raks”²⁰ adlı risalenin çeşitli veriler ışığında gerek müellif gerekse muhteva açısından aidiyeti sorununu ele almaktadır.

¹⁵ Cahit Baltacı, “Fahreddin-i Acemî” *DİA*, İstanbul 1995, c.XII, s. 82.

¹⁶ Bazı kaynaklarda Yavuz Sultan Selim'in doğruyu bulmak amacıyla değil taassub üzere fetva istediğini bunun üzerine müftünün de raks ve devranın haramlığına fetva verdiğini ve bu fetvanın tamamen batıl olduğu iddia edilmektedir. (Kâtip Çelebi, Keşfu'z-Zunun, Dâr-u Türâsî'l-Arabî, Beyrut, t.y., c.I, s. 864; Sünbül Sinan Efendi, Risâle-i Tahkikîyye, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 4784/1, vr. 1b-23b).

¹⁷ İbn Bahâeddin, *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-devrân ve'r-raks*, Milli Kütüphane Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Müstensih: Ahmed Karsî, İstinsah Yeri: Kızıldağ (Adana), Arşiv no: 60 Zile 114/3, 188b-191a; Aynı risale *Risâle fi'd-Devrân ve'r-Raks* adıyla Milli Kütüphane, Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, vr. 88b-90a arasında kayıtlıdır.

¹⁸ İbn Kemal, *Fi Tahkiki'l-Hakk ve İbtâlî Sâiri'l-Sûfiyye fi'r-Raks ve'd-Deverân*, Slm.Ktp., M. Hafid Ef. 453, vr. 88b-89a; *Risale'tü'l-Münire*, y.y., Cemal Matbaası, 1308; *Fetâvâ'r-Raks*, Slm. Ktp., Esad Ef., 696, vr. 37b-39b.

¹⁹ Ahmet İnanır, Kanunî Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat, OSAV, İstanbul, 2011, s. 175-185; M. Ertuğrul Düzdâğ, Şeyhülislam Ebüssüud Efendi'nin Fetvalarına Göre Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı, Şûle Yay., İstanbul, 1998, s. 131-139.

²⁰ Risalenin yazmalar.gov.tr internet adresinde 10'u aşkın nüshası görünmektedir. Bu risalenin bazı nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp., İzmirli, nr. 799; Lâleli, nr. 1590, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2716, 2835, 3093; Âtuf Efendi, nr. 1029; Şehid Ali Paşa, nr. 1377, 2766; Uşşâki Tekkesi, nr. 36; M. Arif-M. Murad, nr. 221; Fatih, nr. 2891; Pertev Paşa, nr. 621, 628; Reşid Efendi, nr. 987,1218; Çelebi Abdullah, nr. 196; İzmir, 799, 801-, Esad Efendi, nr. 1456, 1761, 3601, 3612, 3783; Canıllah, nr. 2086; Hafid Efendi, nr. 179; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2073; İstanbul Üniv. Merkez Ktp., nr. 3783; Konya Mevlânâ Müzesi, A.Gölpınarlı Yazmaları, nr: 109; Kütahya Vahit Paşa Ktp., nr. 554; Çorum Hasan Paşa Ktp. nr. 854.

A. Semâ, Raks ve Devrân Hakkında Kavramsal Çerçeve

Literatürde bazen her üç kelime birbirinin yerine ve aynı anlamlarda kullanılsa da, semâ, raks ve devrân kavramları arasında bir takım farklılıklar vardır.²¹

Arapça "سمع" kökünden gelen semâ kelimesi, mastar olarak "işitmek, dinlemek", isim olarak ise "şarkı, güzel ses, nağme, raks, vecd, yarı dini mahiyette çalgılı ve şarkılı ziyafet" anlamlarına gelir.²² Tasavvuf istilahında ise "tarikât müntesiplerinin cezbe haliyle ayakta zikretmeleri" demektir.²³ Önceleri sûfilerin cezbeye geldikten sonra ayağa kalkıp dönerek yaptıkları bir zikir anlamında kullanılırken, zamanla bu kavram sadece Mevlevî âyini için kullanılır hale gelmiştir. Sûfilerce derin bir vecdin ifadesi olarak algılanan semâ, tarih boyunca bilhassa fukahâ ile sûfiler arasında en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Bu sebeptendir ki, semâdan bahseden kaynaklarda, onun şekil ve muhtevasından daha çok, İslam dini ile bağdaşıp bağdaşmayacağı konusu işlenmiştir.²⁴

Raks, Arapça bir kelime olup sözlükte "oyunmak, dans etmek"²⁵ anlamlarına gelir. Tasavvufî bir terim olarak "dervişlerin yaptıkları ölçülü ve ritmik hareketler manzumesi" olarak tarif etmek mümkündür.²⁶ Bu isimlendirme daha çok tasavvuf dışı kesimler tarafından yapılmıştır.²⁷ Fukahâ semâsırasında başın ve belin eğilip elinve ayağın sallanmasını raks olarak tanımlamıştır.²⁸

Devrân (deverân), Arapça "دور" dvr kökünden türemiş bir mastar olup, "dönmek, dolaşmak"²⁹ manalarına gelir. Tasavvufî bir terim olarak ise "cehrî zikir yaparken dönmek ve hareket etmek" demektir.³⁰ Dönme anlamındaki "devrân", hemen hemen bütün tarikâtlardakicehrî zikre verilen isim olmasının yanında,

²¹ Dilaver Gürer, "Osmanlılar'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislam Risalesi", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2010/2, Sayı: 26, s. 4

²² İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut, t.y., c. VIII, s. 162-165; Tahsin Yazıcı, "Semâ", İA, c X, s. 464.

²³ Mesele: Semâ nedir? Elcevap: Zikirde edep üzerine devrân etmektir. Mesele: Semâ nedir? Elcevap: Zikir âvâzesini işitmektir. Ol vesile şevke gelip kalkıp devr etmekte semâ itlak ederler, onun hurmetinde ihtilaf vardır ama başın ve belin eğip elini ayağını sallıcaak raks olur, bi'l-ittifak ol haramdır. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde*, Dârü'l-Mesnevi, 118, vr. 20b-21a); Ferhat Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2004, Sayı: 13, s. 26.

²⁴ Gürer, *a.g.m.*, s. 3; Yazıcı, "Semâ", İA, c. X, s. 464.

²⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. VII, s. 42-43.

²⁶ Koca, *a.g.m.*, s. 26.

²⁷ Gürer, *a.g.m.*, s. 2-3.

²⁸ İbn Kemal, "Raks nedir?" şeklindeki bir soruya "ol hareket-i şeniâdır ki halkay-ı zikirde sûfiler ederler." cevabını vermiştir. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde*, Dârü'l-Mesnevi, 118, vr. 20b-21a).

²⁹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, c. IV, s. 295; Koca, *a.g.m.*, s. 26.

³⁰ Ethem Cebecioglu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara, 1997, s. 222; Koca, *a.g.m.*, s. 26.

özellikle Kaâdirîlerin ayakta, sağa, sola ve vücutları etrafında dönerek yaptıkları zikir için kullanılır.³¹

B. Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmaları

"Molla Arab" lakabıyla meşhur Muhammed b. Ömer³² (ö. 938/1531)de özellikle Halvetîlerin yaptıkları devrânın haram olduğuna dair bir risale kaleme almıştır.³³Molla Arab'ın devrân aleyhindeki bu görüşlerine karşı ise, "Cemâl Halîfe" lakabıyla meşhur olan Halvetiyye şeyhi Cemâleddin İshâk Karamanî (ö. 933/1526-27), "Risale fi devrânî's-sûfiyye ve raksihim" adıyla bir reddiye yazmıştır.³⁴Molla Arab; semâ, raks ve devrân konusunda Halvetîşeyhlerinden Sünbül SinanEfendi (ö. 936/1529) ile de çeşitli tartışmalar yapmış³⁵ hatta bu konu İbn Kemal'in fetvalarına kadar yansımıştır:

*"Mesele: Bir şeyh, maraz-ı mevtinde müridlerini cem edip vasiyet edip dese ki; "Zinhar! Ol Arap dedikleri kimsenin sözüne itikat edip devrân ile zikri haram diye terk etmeyiniz..." dese, bu itikat üzere şeyh fevt olsa, o şeyhin şer'an hâli nicedir, sözüne itikat edenin hali nicedir? El-cevap: Raksa helal diyenlerden ise sâir keferenin hâli nice ise onun dahi öyledir."*³⁶

Bu fetvaya rağmen Kadızâdeliler ile Sivâsiler tarafından yoğun bir şekilde semâ, raks ve devrân tartışmalarının yapıldığı XVII. yüzyılın ortalarında Halvetiyye şeyhlerinden Abdülmecid Sivâsî'nin halifesi Abdülahad Nuri Efendi (ö. 1061/ 1651), Şeyhüislâm Ali Cemâli ve Şeyhüislâm Sa'dî(ö. 942/ 1538) ve Şeyhüislâm EfdâlzâdeHamideddin (ö. 909/1503) ve Molla Arab'ısemâ, raks ve devrân hakkında olumlu fetva veren fakihler arasında zikretmiştir.³⁷ Bu durumda ya Sünbül Sinan Efendi ile Molla Arab arasında söz konusu tartışma yaşanmamış ya da Abdülahad Nuri Efendi'nin iddiası mesnedsizdir. Nitekim Şeyhüislâm Çivizâde Mehmet Efendi(ö. 995/1587)sûfilerin kendi görüşlerini güçlendirmek amacıyla bu tür mesnedsiz isnatlara başvurmasından şikâyet etmektedir.³⁸Ortaya çıkan bu

³¹ Gürer, *a.g.m.*, s. 4.

³² Detaylı bilgi için bkz. Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-hakâik fi tekmeleti's-şekkâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, Çağrı Yayınları, s. 26, 38,135, 359, 442; Koca, *a.g.m.*,s. 32.

³³ Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şekkâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, s. 373.

³⁴ Atâî, *a.g.e.*, s. 26, 373; Koca, *a.g.m.*, s. 32; Toprak, *a.g.m.*, s. 138..

³⁵ Halvetiyye tarihine dair önemli bir menakıbnâmenin yazarı olan Yusuf Sinaneddin (ö. 987/1579 veya (989/1581), bu tartışmalarla ilgili olarak babası Yakub-ı Germiyanî'den şunları nakletmektedir: "Şeyhim azizim Sünbül Sinan Efendi ehl-i semâ' idi... Ol zamanda münkirler var idi. Vâiz Molla Arab hayli itâle iderdi. Bu sebebden ulemâ iki fırka olmuşlar idi. Ekser, şeyh tarafında idi. Zira şeyhe mübahase-i ilmiyyede kimse galib olamaz idi." (Atâî, *a.g.e.*,s. 359; Koca, *a.g.m.*, s. 32).

³⁶ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 81a.

³⁷ Abdülahad Nuri Efendi, *Risale fi devrânî's-sûfiyye*, vr. 188b-189a (İsmail Erünsal özel kitaplığı); Koca, *a.g.m.*, s. 52.

³⁸ Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, *Risâle fi hakkı'd-devrân*, Pertev Paşa, 621, vr. 94b-96a.

tutarsızlık birçok Osmanlı fakihî için söz konusudur. Bu sebeple konunun tek bir kaynaktan değil de bütüncül bir yaklaşımla ele alınması ve isnatların sihhatinin tespit edilmesi gerekmektedir. Aynı şekilde dönemin İstanbul kadısı Balıkesirli Sarı Gürz (Gerz) (ö. 928/1522) ve Gürz Seyyidi (ö. 923/1517) ile Halvetî tarikatı şeyhi Sünbül Sinan Efendi (ö. 936/1529) Fatih Camii'nde halkın huzurunda raks ve devrân konusunu tartışmıştır. Sûfi meşâyıhraks ve devrâna karşı çıkan fu-kahâyı, sultan ve vezirlere yaranmaya çalışan riyakâr kimseler olarak itham etmektedir.³⁹

Bir rivayete göre Sarı Gürz raks ve devrân ile zikirenden sûfilerin yakalanıp ce-zaya çarptırılması için bir şikâyetnâme yazarak İbn Kemal'in tasdik ederek yürür-lüğe koyması için göndermiştir. Sarı Gürz'ün şikâyetnâmeyi dönemin etkin Şey-hülislâmı Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye değil de Anadolu Kazaskeri İbn Kemal'e göndermesinin sebebi bu dönemde dini meselelerin Divan'ın tabii üyeleri olan Kazaskerler tarafından halledilmesinden kaynaklanmaktadır.⁴⁰ Sünbül Sinan Efendibu durumdan haberdâr olup telaşlanmış ve İbn Kemal'in hatırını kırma-yacağı Şeyh Mahmud Efendi'yi devreye sokarak bu talebin uygulamaya konma-sına mani olmuştur.⁴¹ Söz konusu bu hâdise İbn Kemal'in 1516-1519 tarihleri ara-sında Anadolu Kazaskeri olduğu dönemde meydana gelmiş olmalıdır. Çünkü İbn Kemal 1526 yılında şeyhülislâm olmuştur.⁴² Sarı Gürz ise 1522'de vefat etmiştir. Sarı Gürz'ün Sünbül Sinan'a karşı birlikte hareket ettiği anlaşılan Gürz Sey-yidi'nin de 1517'de vefat ettiği dikkate alındığında tartışmanın İbn Kemal'in Ana-dolu kazaskerliğinin ilk yıllarına rastladığı söylenebilir. İbn Kemal'in görevi esna-sında yönetimle çeşitli sıkıntılar yaşadığı dabilinmektedir. Nitekim 1517'de azle-dilmiş, fakat kısa bir müddet sonra tekrar aynı göreve iade edilmiştir. 1519'da da kendi isteğiyle kazaskerlik makamından ayrıldığı düşünüldüğünde raks ve devrân

³⁹ Yusuf Sinaneddin eserinde Sarı Gürz'ün galizu't-tab' bir kimse olduğunu ve Sünbül Sinan Efendi'ye dervişlerini devrân ettiğini ve bunu hangi delile dayanarak izin verdiği sormuştur. O da bir kimsenin ihtiyarı elinde olmasa ana şer'an ne hükm olunur? Sorusuyla mukabele etmiştir. Sarı Gürz de bu esnada ihtiyarları ve akılları başında olup olmadığını sormuş, Şeyh Efendi de humma hastaları gibi akılları kâmil ihtiyarı olmadan hareket ettiklerini belirtmiştir. Daha sonra da Gürz Seyyidi de dönerek "Baka Efendi, sen Mustafa Paşa vezir-i a'zam iken medresemizde müderris idin. Paşa, Cuma gicelerinde dervişlerin sohbetine hazır olurdun. Sen dahi hazır olur-dun. Örfünü çıkarırdın, sûfîni dahi çıkarub sûfiler ile semâ iderdin. Ol zamanda bu meseleyi bil-mez mi idin? Yoksa bilüb paşaya hoş gelsün deyü mi iderdin? Ağrâz-ı nefsanîyyeden ne hâsil olur? Hubbü'd-dünya re'sü külli hatîetin (Dünya sevgisi her günahın başıdır.) mucebi üzere, günahın başı ayağı sizdedir." demiş, daha sonra minbere çıkarak etkili bir konuşma yapmıştır. Bunun üzerine orada bulunan halktan birçok kimse yanında on sekiz medrese talebesi sarık ve cübbeyi çıkararak tâc ve hırka giymiştir. (Atâî, *a.g.e.*, s. 359-360; Koca, *a.g.e.*, s. 32-33).

⁴⁰ M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul, 1983, c. II, s. 230.

⁴¹ Öngören, *a.g.e.*, s. 373-374; Gürer, *a.g.m.*, s. 6.

⁴² Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku", *Basılmamış Dok-tora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 17-18.

hakkındaki görüşlerinin sûfi muhitin tepkisini çekerek onların yönetim ve şeyhülislâmlık makamına baskılarının bu istifada etkili olduğu akla gelmektedir. Çünkü Yavuz Sultan Selim'in Şii tehlikesine karşı Halvetiyye tarikatını güçlendirme siyasetiyle İbn Kemal'in yaklaşımı örtüşmemektedir.

C. "Risale fi hakkı'd-devrân ve'r-raks" Adlı Risalenin Aidiyeti Sorunu

Zenbilli Ali Cemâli Efendi, 903/1498 yılından itibaren 932/1525 yılında ölünceye kadar, yaklaşık 22 yıl, Sultan II. Bâyezid Han, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde şeyhülislâmlık yapmıştır. Çeşitli ilim dallarında otorite sayılan Zenbilli Ali Cemâli Efendi'nin⁴³ semâ, raks ve devrân konusuyla ilgili olarak "Risale fi hakkı 'd-devrân ve 'r-raks"⁴⁴ adında Arapça bir risâle isnat edilmektedir. Bu esere "er-Red alâ Risâleti'l-Müftî Ali Çelebi" adıyla bir reddiye yazılmıştır. Müellifi tam olarak tespit edilemese de önemli tenkitler yaptığı görülmektedir.⁴⁵

Araştırma vesilesiyle risale biraz daha yakından incelendiğinde Zenbilli Ali Cemâli Efendi'ye isnat edilen risale ve fetvanın kendisine aidiyeti konusunda çeşitli nedenlere bağlı olarak ciddi şüpheler olduğu görülmektedir. Araştırmacılar için önemli bir klavuz olan yazma eser kütüphanelerinde var olan kayıtlar, maalesef bazen yanıltıcı olabilmektedir. Nitekim bir araştırmada İbn Kemal adına kayıtlı ve girişinde İbn Kemal'in isminin yazılı olduğu bir risalenin daha sonra Ekmelüddin el-Babertî'ye (ö. 786/1384) ait olduğutespit edilmiştir.⁴⁶ Hatta bir risale aynı anda birçok kişiye isnad edilebilmektedir.⁴⁷ Butürhatalara bazen kütüphane-dekayıt yapan görevlinin özensizliği yanında mütensihin hatalı isnadı da sebep olabilmektedir. Bazen de isim ve lakab benzerliği sebebiyle eser daha meşhur bir

⁴³ Hayatı boyunca tasavvufi ortamlardan uzak kalmadığı ve akrabaları arasında şeyhler olmasına rağmen onun, devrin aydınlarının itibar ettiği Zeyniyye Tarikati şeyhlerinden Muslihiddin Vefa'nın (ö. 895/1491) müntesibi olduğu kaydedilir. (Hayatı hakkında geniş bilgi ve kaynaklar için bkz. Küçükdağ, *a.g.e.*, s. 51-81; M.Cavid Baysun, "Cemâli", *İA*, c. III, s. 69-81; Gürer, *a.g.m.*, s. 9).

⁴⁴ Bu eser, "Risale Müftî Ali Çelebi fi meclisi't-tevhid ve'd-devrân" adıyla kayıtlıdır. (bkz. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Ankara, Arşiv No: 06 Mil Yz FB 105/2, vr. 173ab).

⁴⁵ Kütüphane kayıtlarında müellifinin Süleyman Çelebi b. Ahmed Paşa b. Mahmud el-Bursevi'nin (ö. 825/1421) olduğu iddia edilse de yaşadığı dönem itibarıyla farklıdır. (Bkz. Koca, *a.g.m.*, s. 45-46, 106. Dipnottan naklen) Bu kişi risalenin başında Mevlâ Fâzıl Süleyman Çelebi eş-Şehir bi Geleryânî, olarak geçmektedir. Kanûnî dönemi müderrislerindedir. (Mecdî Mehmed Efendi, Hadâiku's-şekâik, Neşreden: Abdülkadir Özcan, Çağrı yay., İstanbul 1989, c. I, s. 478-79); Bkz. Süleyman Çelebi (eş-Şehir bi Geleryânî), *Risâletün mabûletün ala reddi risâleti'l-Müftî Ali Çelebi*, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 125b-127b.

⁴⁶ Ekmelüddin el-Bâbertî, *Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefî ala Gayrihi*, Slm. Ktp., Nafiz Paşa, 212, vr. 9b-13a'da İbn Kemal adına kayıtlı olan eser aslında Ekmelüddin el-Babertî'ye aittir.

⁴⁷ Mehmet Gel, "Birgivi Mehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: el-Kavlü'l-vasit beyne'l-ifrât ve't-tefrî't'in müellifi kimdir?", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 2, Güz 2012, s. 61.

isme isnat edilebileceği gibi kendi görüşlerini desteklemek ve daha da güçlendirmek amacıyla isnadın kasıtlı da yapılması mümkündür.

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye isnat edilen risale hem kendisinden önceki hem de kendisinden sonraki fukahânın görüşleriyle tamamen çelişmektedir. Nitekim bazı araştırmacılar bu zıtlığı anlamlandırmada zorlanmışlardır.⁴⁸

Bütün Osmanlı şeyhülislâmlarının iftâ usûlü kaynakları bir olmasına rağmen Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin diğerlerinden ayrılması, üzerinde durulması gereken ciddi bir durumdur. Bu sebeple biz çalışmamızı bunun bir isnat sorunu olabileceği ihtimali üzerine yoğunlaştırdık. Risalenin özgünlüğü sebebiyle gerek kendi döneminde gerekse sonraki dönemlerde tasdik ve tepki mahiyetinde yan-sıması olacağı düşüncesiyle bu risale hakkında yazılan şerh ve reddiye'yi de dik-kate alıpbütüncül bir bakış açısıyla risaleyi müellif ve muhtevâ yönünden incelemek suretiyle bazı sonuçlara ulaşmaya çalıştık.

1. Müellif Açısından Aidiyet Sorunu

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye atfedilen bu risalelerin başında ve sonunda özellikle “Müftî Ali Çelebi” ifadesi yer almaktadır. Şeyhülislâm Ali Cemâlî Efendi'nin tam adı Mevlânâ Ali b. Ahmed b. Mehmed el-Cemâlî el-Aksarâyi'dir. Zenbilli Ali Cemâlî Efendi şeklinde şöhret bulmuştur. Osmanlı ilmiye geleneğinde “Çelebi” ismi verilmesinin adet olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Bu döneme yakın en otantik kaynak durumunda olan Velî b. Yûsuf (ö. 998/1589) “Ali Çelebî Efendi el-Cemâlî” kaydı düşme gereği duymuştur. Müftî Ali Çelebi'ye isnat edilen risalelerin sadece bir nüshasında Ali Çelebi Cemâlî kaydına rastlanmaktadır.⁵⁰ Hatta bazı eser son-larında Kostantiniyye şehri müftüsü Ali Çelebi ibaresi bulunmaktadır. Bu kayıtlar başka Müftî Ali Çelebi'nin de bulunduğu anlamına gelmektedir. Bu durumda Müftî Ali Çelebi ifadesi sadece Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'yi ifade etmemektedir.

⁴⁸ Koca, *a.g.m.*, s. 50, 53.

⁴⁹ “... İş bu fakîr, mu'terif-i acz ü taksîr Velî b. Yusuf el-hakîr cenâb-ı efdalî'l-mevcûd Hoca Çelebî Efendi Ebussuûd ve üstâdü'l-küll fi'l-fâideti ve'l-istifâde Ahmed Çelebî Efendi eş-şehîr bi Kemâlpasazâde ve...nâs Çivizâde Efendi Seyh Mehmed b. İlyas ve ulemânın es'ad-i seâdet mendî yani Sa'dî Çelebî Efendi ve sahib-i kadr-i âlî Ali Çelebî Efendi el-Cemâlî hazretlerinin fetâvâ-yı şerifelerinden bumecmuâyı cem ve tehzib ve ahsen-i üslûb üzre tertib edüb her fetâvâ-yı şerifenin sahibine ulasmasında sarf-ihimmet edüb nihâyet dikkat eyleyüb...” (Ebussuûd, Mecmûatü'l-fetâvâ, (Derleyen Velî b. Yusuf), vr. 1a; Pehlül Düzenli, “Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 79'da 572 no'lu dipnot)

⁵⁰ Ali Çelebi Cemâlî, *Risâle fî Beyâni Hurmeti Devarâni's-Sûfiye*, Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Arşiv no: 60 Zile 186/19.

Hatta Ebussuûd'un bile Ali Çelebi diye kaydedildiği görülmektedir.⁵¹Bazı nüshalarda da “Müftî” ibaresi yerine “el-Muğni” ifadesi yer almaktadır ki bu durum, müstensihlerin istinsah ederken çok da özenli davranmadıklarını göstermektedir.⁵² Ayrıca biyografi eserleri incelendiğinde bu dönemde yaşayan birçok Ali Çelebi bulunmaktadır.⁵³

Zenbilli Ali Cemâlî ve İbn Kemal ile çağdaş olan İbn Bahâeddin tarafından yazılan bir risalede Ali Çelebi'yle Ali Cemâlî'nin farklı kimseler olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü İbn Bahâeddin (ö. 952/1545)'in “Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-devrân ve'r-raks” adlı risalesi üzerine bir risaledir.⁵⁴Ayrıca risalenin üçüncü varakında bizzat Ali Cemâlî ismi geçmektedir. İbn Bahâeddin, bir taraftan İbn Kemal gibi müftülerin “raks ve devrânla da ilgili bir kavram olan teganni ve lahnı helal diyenlerin ve özellikle yapanların küfre düştüklerini” iddia etmelerini, diğer taraftan da Ali Cemâlî gibi müftülerin de zikir esnasında lahn ve teganninin mübahlığına fetva vererek ifrat ettiğini belirtir. O'na göre müftüler arasındaki bu görüş farklılığı yeryüzünde fitne ve büyük bir fesadın çıkmasına neden olmuştur. Doğru olan iki uç arasında orta yoldur.⁵⁵Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Ali Çelebi ile Zenbilli Ali Cemâlî aynı kişiler değildir.

Osmanlı Şeyhülislâmlarından Çivizâde Mehmed Efendi (ö. 995/1587) “Risâle fi hakkı'd-devrân”⁵⁶ isimli eserinde, Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye isnatedilen risalenin aslında kendisine ait olmadığını belirtir. Bu isnadın sûfiler tarafından kasıtlı bir şekilde yapıldığını iddia etmektedir.⁵⁷XVI. yüzyılın sonlarında yapılan bu tespit, aidiyetle ilgili şüphelerin haklılığını ortaya koymaktadır. Bu durumda fetva ve tasavvuf kaynaklarında raks ve devrânın lehinde ve aleyhinde yer alan çeşitli fetvaların sahibine isnadı konusunda daha dikkatli olmak ve çeşitli kaynaklardan onu te'yit ettikten sonra ondan yararlanmak daha doğru olacaktır.

⁵¹ Ebussuûd Müftî Ali Çelebi ,*er-Risâletü'l-Cinân*, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 06 Hk 169/18, vr. 114b-118a.

⁵² Mugni Ali Çelebi, *Risâle fi Beyâni Hurmeti Devarâni's-Sûfiye*, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 10 Hk 87/3, vr. 76b-78b.

⁵³ Atâî, a.g.e., s. 9.

⁵⁴ İbn Bahâeddin, *Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-devrân ve'r-raks*, Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Müstensih: Ahmed Karsî, İstinsah Yeri: Kızıldağ (Adana), Arşiv no: 60 Zile 114/3, 188b-191a.

⁵⁵ İbn Bahâeddin, “Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-devrân ve'r-raks”, Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Müstensih: Ahmed Karsî, İstinsah Yeri: Kızıldağ (Adana), Arşiv no: 60 Zile 114/3, 190b.

⁵⁶ Bu eser sehven aynı nisbeyle anılan ve yine Osmanlı Şeyhülislâmlarından olan müellifin babası Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547)'ye nisbet edilmiştir. (Mehmet İpşirli, “Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi”, *DİA*, c. VIII, s. 349); Hâlbuki eserde Ebussuûd Efendi'den “merhum” olarak (vr. 97a-b) bahsedilmesi bunun oğul Çivizâde'ye ait olduğunu göstermektedir. (bkz. Öngören, a.g.e., s. 369-370, 150 no'lu dipnot).

⁵⁷ Çivizâde Mehmed Efendi, *Risâle fi hakkı'd-devrân*, Pertev Paşa, 621, vr. 94b-96a.

2. Muhtevâ Açısından Aidiyet Sorunu

(1) Raks ve Devrânın Meşru Olduğunu Gösteren Deliller

Konuyla ilgili tenkit ve tespitlerin sağlıklı bir zemine oturabilmesi için Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye isnat edilen risalenin içeriğine özetle yer vermek daha faydalı olacaktır.⁵⁸ Müellif, risalede raks ve devrânın haram olduğunu ileri süren fakihlerin görüş ve delillerini özetle ifade ettikten sonra kendi görüşlerini ortaya koymaktadır.⁵⁹

Müellif raks ve devrânın meşru olmadığını ileri süren fakihlerin görüş ve delillerini sıraladıktan sonra, bu görüşlere karşı kendi görüşünü ortaya koymakta ve bazı konularda da onları tenkit etmektedir. Şimdi kısaca müellifin görüşlerine yer verilecektir:

Müellife göre İbnü'l Bezzâz'ın devrânın haramlığı konusundaki sözü sabit değildir. Şayet İbnü'l Bezzâz, "devrân bir oyundur" demiş olsa bile onun bu iddiası tamamen önyargılıdır. Müellife göre zikir bir oyun olmadığı gibi, zikredenler de oyun oynayan kimseler değildir.⁶⁰

Müellife göre "Câmiu'l-fetâvâ"⁶¹ sahibi Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî'nin "devrânı helâl kabul eden kimse kâfir olur" iddiası ise tam bir cehâlet ve fâhiş bir hata örneğidir. Örneğin İmam Şafî devrânı helâl kabul etmiştir. Bu durumda haram diyenlerin müctehid bir imamı da tekfir etmeleri gerekecektir ki bunun fikhî hükmü ise bu kimselerin tövbe etmemesi hâlinde öldürülmesi veya recm edilmesidir.⁶²

Müellife göre Fâhru'l-İslâm Pezdevî'nin⁶³ "devrânın haram oluşu sarîh nass ile sabittir" sözü de tam bir cehalettir. Çünkü bu hususta sarîh bir nas yoktur. Bu konudaki hadis⁶⁴ papazların elbisesini giyen, onların kullandığı kuşağı (zünnâr) kuşanan ve putlara tapan kimseler hakkındadır.

⁵⁸ Bu risale daha önce Ferhat Koca ve Dilaver Gürer tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Biz de çalışmamızda asıl metin yanında iki çeviriden de yararlandık. Gürer'in tercümesinde Süleymaniye Ktp., İzmirli, no: 799; Konya Mevlana Müzesi, A. Gölpinarlı Yazmaları no: 109; Londra India Office Library and Records (IORL), Or. 12933 üç nüshayı esas aldığı anlaşılmaktadır. (Gürer, *a.g.m.*, s. 9-14), Koca ise Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 122b-125a nüshasını esas almıştır. (Koca, *a.g.m.*, s. 41-45).

⁵⁹ Müfti Ali Çelebi, *Risale fi hakkı'd-devrân ve'r-raks*, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 123 a-b.

⁶⁰ Müfti Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 123b-124a; Koca, *a.g.m.*, s. 43; Gürer, *a.g.m.*, s. 11-12.

⁶¹ Sultan Murad Han zamanında Edirne'ye gelmiş ve kitabını orada yazmıştır" ifadesinden hareketle burada zikredilen eser Kara Emre el-Hamîdî el-Karamânî'nin (ö. 860/1455) *Câmiu'l-fetâvâ* adlı kitabı olmalıdır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Koca, *a.g.m.*, s. 41).

⁶² Müfti Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 124a.

⁶³ Fâhru'l-İslâm Ebu'l-Yüsr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Abdülkerim (ö. 482/1089).

⁶⁴ "Bir topluma benzeyen onlardandır" hadisi kastedilmektedir.

Hız. Peygamber (sav)'in "Bir kavme benzeyen kimse onlardandır"⁶⁵ hadisi fukahânın iddia ettiği şekilde sûfleri kast etmez. Ona göre, devrân ve hareket ile Allah'ı zikredenlerin müşriklere benzemediği apaçık ortadadır. Onlar benzese benzese tavaf eden hacılara ve arşın etrafında dönerek Allah'ı tesbih eden meleklerle⁶⁶ benzetilebilir. Kim sûflerin devrânını müşriklerin raksına benzetirse, bu yanlış bir benzetme olur. Devrân yapanlara iftira etmiş ve sû-i zanda bulunmuştur, hâlbuki sû-i zan günahıdır.⁶⁷

Müellife göre İbnü'l Bezzâz, Pezdevî ve Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî ne müctehidlerden, ne başka imamların kendisini taklit ettiği kişiler (mukalled) sınıfından, ne de taklit edenlerin taklit ettiği kimselerdendir (mukalledü'l-mukallidîn). Bunlar sağ tarafını sol tarafından ayırt edemeyen kimselerdendir.⁶⁸Zemahşeri "Eğer sen sözü açıktan söylersen, bilesin ki, O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir"⁶⁹âyetinin tefsirinde cehrî zikrin Kur'ân'da yasaklandığı görüşündedir.⁷⁰

Halbûki Zemahşerî, dört mezhebin dışında sayılan Mu'tezile mezhebinden olup, onun sözü ise delil olamaz.

Müellif "raksı ilk ihdas edenin Sâmirî⁷¹ olduğu" iddiasına şu şekilde cevap verir. Devrân raks değildir, onun raks olarak tanımlanması din ve lügataçısından isabetli değildir. Çünkü Sâmirî'nin raksı, buzağıya tapmak ve ulûhiyeti buzağıda iddia ederek Allah'a şirk koşmak içindir. Hâlbuki sûfler tevhid ehli olup devrân ile Allah'a ibadet ederler. Lügat yönünden raks ise tıpkı, kadınlı erkekli bir araya gelmiş bir topluluğun işret meclisinde mizmar (nefesli çalgı) ve davul ile icra ettikleri bir oyundur. Devrânın bu türden bir oyun olmadığı da malumdur. Devrânın oyun olduğunu kabul etsek bile, yine de onun haram türünden bir oyun olduğunu söyleyemeyiz.

Müellife göre, "Allah'ı çokça zikredin"⁷² ayeti hakkında, bazı müfessirler zikrin farz ibadetlerden olduğunu ifade etmişlerdir. Müellife göre farz ibâdetlerin açıkça yapılması, (insanları) töhmetten kurtaracağı için daha doğru ve daha sevimlidir. Beyzâvî ve Zemahşerî de tefsirlerinde nafil ibâdetleri gizlice yapmanın daha doğru, farz

⁶⁵ Ebû Dâvûd, "Libâs", 4; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II/50.

⁶⁶ Burada Zümer, 39/75. ayete telmih vardır.

⁶⁷ Müfti Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 124a.

⁶⁸ İbn Kemal, "Risâle fî Duhûli Veledi'l-Bint fî'l-Mevkûf ala Evlâdi'l-Evlâd", Süleymaniye, 1049, 51b.

⁶⁹ Tâhâ, 20/7.

⁷⁰ Müfti Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 123b.

⁷¹ Sâmirî, Hz. Musa Tur dağına Allah ile konuşmaya gittiği zaman, zînet eşyalarından bir buzağı heykeli yaparak, insanların ona tapmalarına sebep olan kişidir. (Tâhâ, 20/83-97).

⁷² Ahzâb, 33/41

ibâdetleri ise açıktan yapmanın daha makbul olduğu görüşündedir.⁷³

Çünkü farz ibadetlerin açıktan yapılması, insanların ona uymalarını ve gaffletten uyanmalarını sağlar ve zikrin onların kalplerinde iyice yerleşmesine vesile olur. İşte bu tefsirler, cehri zikri kötülerine karşı bir cevap, hatta bir azar ve tehdittir. Ayrıca Hz. Peygamber zikrin açıktan ve çokça yapılmasını, bu hususta gayretli olunmasını (tevâcüd) şu hadisiyle teşvik etmektedir: “Allah'ı çokça zikredin. Öyle ki münafıklar, 'Siz riya yapanlardan mısınız?' desinler.”⁷⁴ Başka bir rivayette ise Hz. Peygamber, “Lâ ilahe illallah zikrini çokça söyleyin, tâ ki (münafıklar) '(siz) delisiniz' deyinceye kadar”⁷⁵ buyurmuştur.⁷⁶

Müellife göre ehl-i kible tekfir edilemez. Ehl-i kibleyi tekfir etmek küfürdür.⁷⁷ Ona göre, devrânın haram olduğuna dâir, âyet ve hadis yoktur. Yine onun haramlığı konusunda İmam-ı A'zam'dan bir görüş nakledilmemiştir. Fakat İmam-ı Şâfiî caiz görmüştür. Bazı ibâdetlerde Şafiî mezhebiyle amel etmek (teşeffü') ise caizdir.⁷⁸ Zira zikir meselesinde Şafiî mezhebine tabii olmak, gıyabî cenaze namazı konusunda Şafiî mezhebine uymak gibi bir harektir.⁷⁹

(2) Muhtevâ Açısından Değerlendirilmesi

Bir Osmanlı şeyhülislâmının diğer şeyhülislâmın delil olarak referans gösterdiği İbn'ül Bezzâz, Pezdevî ve Kara Emre el-Hamîdî el-Karamanî gibi fakihleri önyargılı ve cehaletle suçlaması izah edilmesi güç bir durumdur. Ayrıca bir fakih, Hanefî fetva usûlü ve kaynakları ortadayken bizzat kendisinin “Zemahşerî (ö. 538/1 144)'nin Mutezile mezhebine mensup olması sebebiyle görüşlerine itibar edilmez” dediği halde kendisiyle çelişme pahasına bir tefsire fetva kaynağı olarak müracaat etmesi klasik fetva usûlü bakımından sorunludur. Nitekim bu risaleye yazılan reddiyede bu durum eleştirilmektedir.⁸⁰ Hatta zikir ayetlerinden hareketle raks ve devrâna meşruiyet kazandırmanın Allah ve Rasûlüne iftira olduğu

⁷³ Müellif bu hadisin Buhârî'nin Sahih'inde geçtiğini söylemekle birlikte, biz onu adı geçen eserde bulamadık. Söz konusu hadisin farklı lafızlarla rivayeti için bk. Alâuddin Ali et-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 414, hadis nr. 1754; I, 439, hadis nr. 1897, 1898; Koca, *a.g.e.*, s. 45.

⁷⁴ Müellif bu hadisin Buhârî'nin Sahih'inde geçtiğini söylemekle birlikte, biz onu adı geçen eserde bulamadık. Söz konusu hadisin farklı lafızlarla rivayeti için bk. Alâuddin Ali et-Müttakî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 414, hadis nr. 1754; I, 439, hadis nr. 1897, 1898; Koca, *a.g.e.*, s. 45.

⁷⁵ Bu hadise, farklı lafızlarla bk. Alâuddin Ali et-Müttakî el-Hindî, *a.g.e.*, c. I, s. 414, hadis nr. 1753.

⁷⁶ Müfti Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁷⁷ Müfti Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 124a-b.

⁷⁸ “Teşeffü hususu, Diyâr-ı Rûm'da câri olmaya deyu men-i sultânî vâki olmuştur.” (Bkz. Ebusuûd, *Ma'rûzât*, Amasya Sultan Bayezid Ktp. 937/2, vr. 154b; Düzdağ, *a.g.e.*, s. 67); Bu durumda risale 1537 yılından önce kaleme alınmış olmalıdır.

⁷⁹ Müfti Ali Çelebi, *a.g.e.*, vr. 124b-125a.

⁸⁰ Süleyman Çelebi, *Risaletünmakkûletün alâ reddi risaleti'l-Müftî Ali Çelebi*, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 127b.

ifade edilmektedir.⁸¹ Aynı eleştiriyi Ebussuûd Efendi de yapmakta ve daha da ileri giderek bu ayetleri delil olarak ileri süren bir kimseye Müslüman dahi denilemeyeceğini ifade etmektedir.⁸²

Risalede devrâna cevaz vermeyen İbn'ül Bezzâz ve Pezdeviyye gibi fakihlerin fakihler tasnifinde mukallidler tabakasında yer aldığı iddia edilmiştir. Hatta burada kullanılan ifadeler İbn Kemal (ö. 940/1534)'in fukahâyı tasnifinde kullandığı ifadelerle birebir benzemektedir.⁸³ Risalenin Yavuz Sultan Selim'in ricasıyla yazıldığı⁸⁴ bilindiğine göre Zenbilli Ali Cemâlî Efendi bu esnada şeyhülislâmdır. İbn Kemal de 1516-1519 yılları arası Anadolu Kazaskeri olduğuna göre aralarında çok yakın bir münasebet olduğu söylenebilir.

Fakihlere göre İmam Şafî'nin raks ve devrâna cevaz verdiği iddiası, tamamen iftiradır. İmam Malik, Ahmed b. Hanbel ve Şafî'ye göre raks haramdır ve hakkında icma vardır.⁸⁵ İbn Kemal de fetvalarında aynı görüşü ileri sürmektedir.⁸⁶ Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574)'nin fetvalarında söz konusu risaledeki iddialara cevap olabilecek bilgilere rastlanmaktadır.⁸⁷ Öncelikle, Müfti Ali Çelebi tarafları tarafından delil getirilen ayet ve hadis yine raks ve devrânın haramlığında icma olmadığı hususu, İmam Şafî'nin raks ve devrâna cevaz vermesi ve buna karşı olanların tekfiri gibi risalede yer alan bazı konular Ebussuûd tarafından reddedilmektedir.⁸⁸

Soru ve cevabının klasik fetva uslubunun dışında üç varak gibi uzun bir şekilde yer alması söz konusu risalenin Osmanlı düşünce ortamında son derece önemsendiğini ortaya koymaktadır.

3. Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye İsnat Edilen Fetvalarda Aidiyet Sorunu

Tasavvuf kaynaklarında Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye isnat edilen bazı fetvalar bulunmaktadır. Bir fetva şu şekildedir:

⁸¹ Süleyman Çelebi, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁸² ... Sahibü'l-Keşşaf eğerçi esrar-ı a'câz-ı tenzil-i celilden taraf-ı salih olmuştur kimesnedir. Amma hakâyik-i melekût-ı kudsiyye ve dekâyik-i meârif-i ünsiyyede anın ve nezâyirlerinin makalatına nefyen ve isbatan cerhan ve ta'dilen ta'dil olunmaz... Melekût ve semâvât-ı erâzide tedebbür ve tefekkür eden ülü'l-elbâb hakkında varid olan âyet-i kerime raks ve devrân hilline temessük ve istidlal etmek müslime lâyük nesne değildir... (Ebussuûd, *a.g.e.*, vr. 232a-b.)

⁸³ Onlar, sağ tarafını sol tarafından ayırt edemeyen kimselerdendir. (İbn Kemal, *a.g.e.*, 51b)

⁸⁴ İbn Kemal, *Risâle fi duhûli veledi'l-bint fi'l-mevkûf ala evlâdi'l-evlâd*, vr. 49b.

⁸⁵ Süleyman Çelebi, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁸⁶ İhtiyar ile raks haramdır İmam Şafî ve İmam Gazzâlî gibi dahi bunların emsâli fazıllar helaldir demişlerdir bunları dahi tekfir ederler mi? Cevap: İhtiyar ile raks helaldir diyeni tekfir ederler mesâil-i şer'iyyenin kimseye ihtisası olmaz şer'iyyeden kimse müstesna olmaz. (İbn Kemal, *a.g.e.*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 76b.)

⁸⁷ Koca, *a.g.m.*, s. 61-64.

⁸⁸ Ebussuûd, *a.g.e.*, vr. 231b-232b.

"Mesele: Bu mes'ele beyanında ne buyururlar ki; tâife-i zâkirin ber vechile zikir iderler iken, zikir şevkî galebesinden ayak üzerine durub, devrânla zikredüb, 'hühû' deyüb sıçrasalar, lu'b kasd itmeyecek bu vaz' üzerine zikretmek şer'an caiz olur mu? 'Bu veçhile zikir mekruhdur, belki küfürdür' diyenlere şer'an ne lâzım gelür? el-Cevâb: Allahu a'lem, lu'b kasd itmeyüb, zikir-i Hak kasd idicek, bunlara kâfir diyenleri tekfir idüb ta'zir ideler. "Mekruhtur, caiz değüldür" diyenler tevbe ve istiğfar ideler." 89

"Mesele: Sûfilerin kabul ettiği şekilde, ayakta, yüksek sesle zikrederek raks ve devrân etmek, halka hâlinde "Hü Hü" diye zikretmek haramdır şeklinde Bezzâziyye, Tahâvî, Câmîu'l-fetâvâ ve Tarikat-ı Muhammediyye gibi bazı kitaplarda fetvalar yer almaktadır. Hatta mezkûr kitaplarda bunların helâl olduğunu ileri sürenlerin de küfrüne hükmedilmiştir. Bu sözler doğru mudur? Açıklanan şekilde zikretmenin haram olduğuna işaret eden ayet-i kerîme ve hadis-i şerîfler var mıdır? Bazı âlimlerin haram olduğunu söylemeleri hakikata uygun mudur? el-Cevâb: Adı geçen zikir şeklinin haram olduğu hususunda hiçbir delil yoktur. Yasak olduğunu ileri süren fikirlerin hepsi de zayıf ve mesnedisizdir. Meselenin özünü kendilerinin kavrayamamasından ya da hissî bir takım kıskançlıklardan kaynaklanması gerektir." (Fetâvâ-yı Ali Cemâlî). 90

Şayet söz konusu fetvanın Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye ait olduğunu kabul edersek bu fetva mücibince İbn Kemal, Molla Arab ve İbrahim el-Halebî gibi otoritelerin verdikleri fetvalar sebebiyle tekfir edilip ta'zir edilmesi gerekirdi. Mutlaka İbn Kemal ve Ebussuûd gibi fakihler bundan haberdar olmalıydı. Hatta dönemin sûfî meşâyihinin Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin bu fetvasına dayanarak İbn Kemal, Molla Arab gibi fakihlerin fetvalarına karşı bunu kullanması gerekirdi. Bunun da bir şekilde Molla Arab örneğinde olduğu gibi fetvalara konu olması söz konusu olurdu. Fakat bu fakihlerin fetvalarında böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye atfedilen fetvada Tarikat-ı Muhammediyye adlı eserden bahsedilmektedir ki bu eser; semâ, raks ve devrâna karşı

89 Müfti Ali Çelebi, Risale fi hakkı'd-devrân ve r-raks, London, India Office Library and Records, Or. 12933, vr. 3a; Koca, a.g.m., s. 53'den naklen; Ömer Ziyâeddin Dağüstânî (ö. 1920) Ali Cemâlî Efendi'ye ait muhteva bakımından benzer başka fetvalar da derlemiştir: Soru: Sûfiyye topluluğunun ayağa kalkarak zikir halkasına dâhil olmaları, devrâna girip döne döne ve yüksek sesle zikretmeleri ve bir kimsenin bu halkalara girmesi helâldir diyen kimse kâfir olur iddiasında bulunan birinin dinî bakımdan durumu nedir? Böyle kimseye ne lâzım gelir? Cevap: Böyle bir inanç küfürdür. Bu fikirde olanların iman ve nikahını tazelemesi gerekir. Ayrıca şiddetli bir ta'zir cezasıyla cezalandırılması lâzımdır. (Fetâvâ-yı Ali Cemâlî) Soru: Anlatılan şekilde cehri zikir icra ederken hâlin galebesi ve zikrin tesiriyle müridlerin "âh", "Hü", "Hay", "Hakk" demeleri caiz midir? Bunlara kâfir diyenin dinî hükmü nedir? Cevap: Müftâ-bih olan kavle göre açıktan ve yüksek sesle zikir, kerâhatsiz olarak caizdir. Sûfilerin döne döne zikretmeleri, alaya ve hafife alma kasdıyla olmayıp, aksine zikir neticesinde doğan hâlin galib gelmesi, Cenâb-ı Hakk'a duyulan sevgi hissini gönülleri kuşatması, hâsıl olan şuurlu bir Allah inancıyla O'na karşı gösterilen ta'zim ve hürmetten ibarettir. Bunlara kâfirdir diye hükmeden kimsenin kendisi küfür içindedir. Nefislerimizin kötülüğünden Cenâb-ı Hakk'a sığınırız. (Fetâvâ-yı Ali Cemâlî) (Ömer Ziyâuddin Dağüstânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, (İrfan Gündüz-Yakup Çiçek), Seha Neşriyat, İstanbul 1986, s. 101-102).

90 Ömer Ziyâuddin Dağüstânî, a.g.e., s. 104-105.

olan Birgivi Takıyuddin Mehmed Efendi (ö. 981/1573)'ye ait olduğuna göre Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin kendisinden sonra yaşamış Birgivi'nin eserinden haberdar olamayacağından bu fetvanın aslında kendisine ait olmadığı anlaşılmaktadır.⁹¹ Muhteva bakımından benzerliği münasebetiyle bu fetvanın da Müfti Ali Çelebi'ye ait olduğu söylenebilir.

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin vefatından yaklaşık 70 yıl sonra Şeyhülislâm Bostanzâde (Mehmed) Efendi (ö. 1006/1598)'ye ait bir fetvaya konu olmuştur ⁹² ki o da şu şekildedir:

“Mes'ele: "Zeyd, 'Müfti Ali Çelebi devrân-ı sûfiyye cevazına ve ibâhatine fetvalar virub ve risaleler yazmak ile halkı idlâl eyledi' dise, Zeyd-i mezkûra şer'an ne lâzım olur? (el-Cevâb): "Ta'zir-i şedid lâzım gelür; eğer fetvaya itiraz iderse nefy-i beled olunması lâzımdır. Zira fetva ne asla irca' olduğun bilmeyüb, müftiye mâcinlik (hilelik) idenlerin cezası nefiydir."93

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye atfedilen bu fetva incelendiğinde burada Müfti-Ali Çelebi ismi geçmektedir. Zenbilli değil de kaynakların ısrarla bu ismi zikretmesi her iki kişinin farklı kimseler olduğunu göstermektedir.

Zenbilli Ali Cemâlî Efendi tasavvufa müsbet yaklaşan şeyhülislâmlardan biridir. Hatta Şeyh Vefâ'ya da mürid olduğu kaydedilmektedir. Aynı şekilde İbn Kemal ve Ebussuûd Efendi'nin de bazı şeyhlerle münasebeti olduğu bilinmektedir.⁹⁴

Klasik fıkıh eserlerindeki fetvalar ortadayken Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin bazı tefsirlerden hareketle fetva vermesi, fetvâ usûlü bakımından sorunlu olarak gözükmektedir. Ebussuûd'un aşağıdaki fetvası bu konudaki hukukçu görüşünü yansıtmaları bakımından önemlidir:

“Tâife-i sûfiyyenin muktedalarından Zeyd-i vâiz câmilerde kürsilere çıkub ala meleinnas çağırub “halakayı zikirde ibadet niyyetine raks ve deverân etmek helaldir ve bunun hilli âyetler hadisle sabitdir جنوبهم وقعودا وعلى جنوبهم فاذكروا الله قياما وقعودا وعلى جنوبهم” âyetinin manası Allah teâlâ Hazretini zikre dün her halde demektir. Raks dahi hal-i kıyamda dahildir” deyiüb ve dahi تشبه يقوم فهو منهم hadisi mucebince haval-i arşda deveran eden melaikeye teşebbühdür ve dahi Hazreti Rasûlullâh salelallahu aleyhi ve sellem raks etmişdir hatta mübarek ridası arkasından düşmüşdür ve dahi ashab-ı kibardan ve meşayihî izamdan İmam Şâfiî ve İmam Gazâlî ve anın emsâli kimesnelerden sadır olub ila yevmina haza deveran olunagelmıştır.” Amr-ı alim dahi “bunun hürmetine müftiler dahi kerratıyla fetvâ vermişlerdir” deyicek Zeyd dahi bu bir zevki haletdir “من لم يذق لم يعرف” demişler haram diyen desün biz terk etmeziz” dese, Zeyd'un bu delâil-i mezkûre ile istidlâlî sahîh olub kavline itibar câiz olur mu ve illa sahîh olmadığı takdirce Zeyd-i mezkûre ne lâzım olur ihsan-ı

⁹¹ Birgivi Takıyuddin Mehmed, *et-Tarîkatü'l-Muhammediyye*, y.y., 1268, s. 217-18.

⁹² Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi'nin 1589 ve 1593 tarihlerinde iki kez meşihat makamına geldi. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mehmet İpşirli, "Bostanzâde Mehmed Efendi", *DİA*, c. VI, s. 311).

⁹³ Abdülhad Nuri Efendi, *Risale fi devrâni's-sûfiyye*, vr. 193a.

⁹⁴ Öngören, a.g.e., s. 343-354.

tam edüb ale't-tafsîl ve't-tatvil beyân buyurulmak dirîğ-i olunmaya taki muhikk ve muhtl müm-taz olub Hakk gün gibi zuhur ede. Mahall-i ilbasdan halas oluna. el-Cevab: Ol âyet-i kerimede raksın cevazına kat'an işaret yokdur ol efâl-i kabihanın hilline anın ile mütemessik oluna. Tecdid-i imân ve tecdid-i nikâh lâzımdır zira ana kelimullah manasın tahrif edüb kendi heva-i nefisine tabi etmiş ve ol hadis-i mezkûr sahîhdür lakin beni Âdem etdüğü fiile teşbih etmek memur değildir. Amma şimdiki zamana sûfileri etdikleri raks fi'l-hakika kâfirlerin horos (horon) depmesidir ve bunların fiilleri kefereye teşebbühdür ve Rasul hazretine raks isnat etmek küfürdür. Zira raks efâl-i süfehâdır enbiyadan birine sehven isnat etmek küfür idüğü kütüb-i fetavada mesturdur ve ashab-ı kibardan bu fiil-i kabihin suduruna kavlı-kizbdır ve iftiradır ve İmâm Şâfiî'den sadır olduğu sahîh değildir hiçbir müctehid raksa helal dememiştir. Mesail-i ictihadiyyede müctehidden gayri İmâm Gazâlî ve anın emsali kimesnelerin kavillerine itimad caiz değildir. Maa haza İmâm Gazâlî herkese mübah görmemiştir ve bu mekûle tesvilat ve tezvirat ile teşaytun edüb halka va'z eden kimesneler dâll ve mudillerdir. Bi icmai'l-müctehidin tekfir olunmuştur. Eşedd-i Ta'zîrle ve habisle men lâzımdır. Eğer memnu olmayub "ulemâ ehl-i zevkin esrarlarına muttali değildir" demek iddasi üzerine ol fi'l-i şenia ısrar ederlerse zındıkdır elbette katl olunmak vacibdir. Ba'de'l-ahz tevbesi makbul değildir. Neuzu billahi teâlâ min zalik." (Ebussuûd)⁹⁵

Bu sebeple Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye atfedilen raks ve devrâna cevaz veren risalesineisnad bakımından şüpheyle yaklaşmak gerekmektedir. Kendisine ait "el-Muhtârât mine'l-fetâvâ" adlı fetvâ mecmûasında o kadar önemli bir konu olmasına rağmen raks ve devrânla ilgili bir fetvasının bulunmaması da dikkat çekicidir. Aslında onun da fetvâ usûlü ve kaynakları bakımından İbn Kemal ve Ebussuûd'a yakın bir çizgide olması ihtimal dâhilindedir. Ancak lahn konusunda İbn Kemal ile farklı bir çizgide olduğu düşünüldüğünde diğer ihtimalin de gözardı edilmemesi gerekir.⁹⁶

Sünbül Sinan Efendi'nin semâ ve devrân ile yapılan zikrin cevazı hususunda yazdığı "Risâle Tahkikiyye" adlı eserini devrin âlimlerine birer nüsha göndererek ilmiye mensuplarına onaylatmıştır. Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin "Bu risâlede zikrolunanların cümlesi sahihtir. Bu risâleyi inkâr idüp, hilâfına i'tikad idüp, itiraz eden küfrü mürtekib olur"⁹⁷ şeklinde Türkçe bir fetvası bulunmaktadır. Aynı meâlde Şeyhülislâm Fenârîzâde Muhyiddin Çelebi (1543-1545)'nin Arapça bir fetvası bulunmaktadır.⁹⁸ Ebussuûd Efendi de Şeyh Sünbül Yusuf Sinan Efendi'nin raks ve devrânın cevazıyla ilgili eserini incelemiş eser hakkında müsbet görüş belirtmiştir.⁹⁹

⁹⁵ Ebussuûd, *a.g.e.*, vr. 231a; Düzdağ, *a.g.e.*, s. 134.

⁹⁶ İbn Bahâeddineddin, *a.g.e.*, vr. 190b-191a.

⁹⁷ İstanbul Üniversitesi, Ktp., TY., nr. 3868; Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud, nr. 2835.

⁹⁸ Âtıf Efendi Ktp., nr. 1398; Öngören, *a.g.e.*, s. 377, 172 no'lu dipnot.

⁹⁹ Vaktâkim şu üzerime arz olundise, nazar ettim ve buldum, şer'i kavîme muvafık buldum. Kabul ettim, razı oldum ve dahi onları ırza eyledim. (Ebussuûd Muhammed b. Muhammed el-İ'mâdî,

Ebussuûd da raks ve devrân edenleri tekfir konusunda özenli davranmıştır:

“Mes’ele: Evkât-ı hamseye müdâvemet ve envâ'-i nevâfile müvâzabet edip, sûfiyyeden olan ba'zı kimseler, zikrullah ederlerken zevk şevk gelip kıyâmen ve ku'ûden ayakları hareket etmeyip, amma belleri ve başları hareket eylese, bu makûle zikrullah eden kimselere şer'an ne lâzım olur? el-Cevâb: Eğer belleri tahrik etmeyip başların tahrik ile iktifa eyleseler, dahi evlâ idi. Edeb-i zikr-i şerife evfak idi. Amma muhafaza edip edicek be'is yoktur, sabit kadem olacaktır.

Mes'ele: Zeyd “Halveti taifesinin şeyhi ve müridi ve bunlar ile müsâhabet eden kimseler kâfirlerdir” dese, Amr Zeyd'e “Niçin” deyu suâl ettikte, “Bunlar devrân ilezikrullah ederler” dese, Zeyd'e ne lâzım olur?el-Cevâb: Kizb ü iftiradan ve bilmediği yerde mücâzeffe etmekten tamam ihtiraz etmek lâzımdır. Ol taifede yarar kimseler vardır. Mahzâ ıztırarsız ettiklerinin (vasfı) ma'siyet irtikâbdır. Anın ile küfür lâzım gelmez. Müsâhabet edenlere mücerred müsâhabet etmekle nesne lâzım olmaz. “Kâfirdir” demekle Zeyd'e ta'zir lâzımdır.”¹⁰⁰

İbn Kemal de bir hareketin haram olan raks olarak değerlendirilebilmesi için baş ve beli eğip, el ve ayağın sallanmasını gerekli görmektedir.¹⁰¹ Dolayısıyla fetvalarda yer alan raks ve devrânı mübah, helal ve ibadet şeklindeki ifadeler beraberinde verilecek hükmü de etkilemektedir.¹⁰²

4. Risalenin Gerçek Müellifi: MüftîAli Çelebi'nin Kimlik Tespiti Denemesi

Yukarıda zikredilen deliller, söz konusu risalenin Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye ait olmadığı konusunda bazı şüpheleri ortaya koymaktadır. Bu durumda Müftî/Muğnî Ali Çelebi'nin kimliği sorunu ortaya çıkmaktadır. Mehmet Akkuş, burada adı geçen Müftî Ali Çelebi'nin 1108/1696'da İstanbul'da vefat eden Ali Çelebi İbn Hüsrev-i İznikî olabileceğini, çünkü bu isimde başka bir müellifin ismine rastlayamadığını belirtmektedir.¹⁰³ Ancak Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Efendi XVI. yüzyılın sonlarında bu risaleyle ilgili değerlendirme yaptığına göre bu kişinin Ali Çelebi İbn Hüsrev-i İznikî olmadığı anlaşılmaktadır. Müftî Ali Çelebi'nin XVI. yüzyılın ilk yarısında veya ortalarında yaşadığı söylenebilir.

Araştırma esnasında bu dönemlerde yaşayan ve aranan özelliklere yakın Zenbilli Ali Cemâlî ve Ebussuûd dışında beş tane Ali Çelebi daha tespit edebildik. Bunlardan birincisi hocasından dolayı Vâsi Alisi diye şöhret olan Alaeddin Ali

Risâle-i Tahkikiye-i Hazreti Seyyid Sinân, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Arşiv No: 06 Mil Yz A 3316, vr. 1-57b).

¹⁰⁰ Düzdağ, *a.g.e.*, s. 132, 134.

¹⁰¹ İbn Kemal, *a.g.e.*, *Dârü'l-Mesnevi*, 118, vr. 20b-21a.

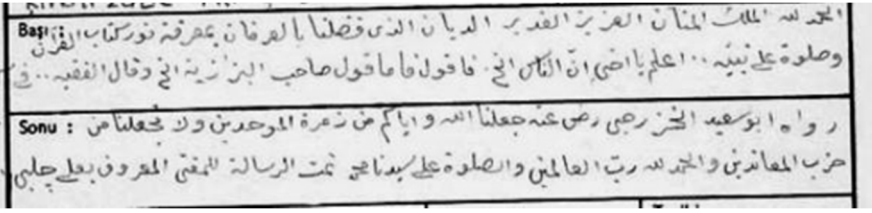
¹⁰² Düzdağ, *a.g.e.*, s. 134.

¹⁰³ Bkz. Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî (Salahî), *Makâmât-ı Hamîdiye Şerhi* (Riyâzu'l-kavâid Hıyâzu'l-fevâid), Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 433, vr. 593b; Mehmet Akkuş, *Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)nin Hayatı ve Eserleri*, y.y., 1998, MEB Yayınları, s. 57.

Çelebi b. Salih Filibeî (ö. 950/ 1543) adında müderrislik ve kadılık yapmış bir âlimdir.¹⁰⁴ Hatta kendisinin Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 122-125'te "Risale fi deverânî's-sûfiyye" adlı bir risalesi bulunduğu iddia edilmektedir.¹⁰⁵

Ancak yapılan incelemede kendisine nisbet edilen bu risalenin de Müftî Ali Çelebi'ye ait olduğu görülmektedir. Şöhret bulduğu ismin de Vâsi Ali'si olması hasebiyle risalenin bu kişiye ait olması zayıf bir ihtimalolarak görünmektedir.

İkincisi ise Ahlâk-i Alâiyye yazarı Kınalızâde Ali Çelebi (ö. 979/1571)'dir.¹⁰⁶ Bazı kaynaklar onun "Risâle fi Beyânî Devrânî's-Sûfiyye" adıyla bir risalesi bulunduğunu belirtmektedir. Hatta bu sayıyı üçe çıkarırlar da vardır.¹⁰⁷ Nitekim yazma eserler kütüphanesi katalogları tarandığında Müftî Ali Çelebi adına kayıtlı onu aşkın nüsha bulunmaktadır. Birkaç tane Zenbilli Ali Cemâlî ve Kınalızâde Ali Çelebi b. Abdülkâdir Alî Efendî el-Hına'î'ye ait nüshaya rastlanmaktadır. Hatta aşağıda giriş ve son kısımlarını verdiğimiz Kınalızâde Ali Çelebi'ye ait bir nüshanın Zenbilli Ali Cemâlî Efendî'ye atfedilen nüsha ile aynı içerikte olduğu görülmektedir.¹⁰⁸



¹⁰⁴ Ömer Faruk Akün, "Vâsi Alisi", *İA*, c. XIII, s. 226-227.

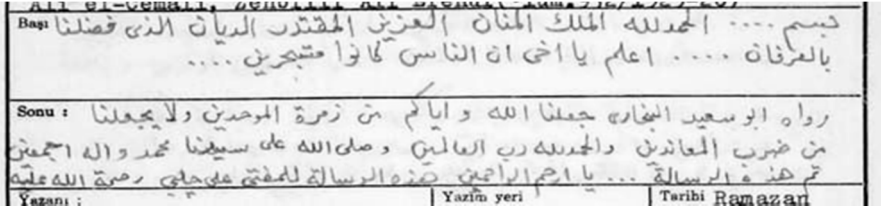
¹⁰⁵ Hasan Kamil Yılmaz, "Bulgaristan'dan Yetişen Müellif ve Mutasavvıflar", http://hasankamiliyilmaz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=471&Itemid=9, 19.03.2013.

¹⁰⁶ Kınalızâde'nin oğlu Hasan Çelebi, Tezkiretü's-şuarâ'sında babasının asıl adının Ali Çelebi b. Emrullah olarak zikreder. (Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara, 1989, c. II, . s. 26) Kınalızâde kaynaklarda Alâaddin Ali Çelebi, Alâaddin Ali b. Emrullah, Kınalızâde Ali Efendi, Kınalızâde Ali Çelebi, Seyf'üd-din, Ali b. İsrâfil gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır. (Bkz. Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Çelebi ve Ahlâk-i Âlâî*, İz Yay., İstanbul 2005, s. 41-42) Anadolu Kazaskerliği ve verdiği fetvalar sebebiyle Müftî lakabı verilmiş olabilir.

¹⁰⁷ Oktay, *a.g.e.*, s. 66.

¹⁰⁸ www.yazmalar.gov.tr, Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Hk 8407/2

Kınalı-zâde Ali Çelebi b. Abd el-Kâdir Alî Efendî el-Hına'î'ye nisbet edilen Risâle fî Beyâni Devrânî's-Sûfiye adlı risalenin giriş ve sonuç kısmı yazmalar.gov.tr, Manisa İl Halk Kütüphanesi Arşiv no: 45 Hk 8407/2, Varak 223b-226a.



(Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye nisbet edilen Risâle fî Beyâni Devrânî's-Sûfiye adlı risalenin giriş ve sonuç kısmı yazmalar.gov.tr Kastamonu İl Halk Kütüphanesi Arşiv no: 37 Hk 1217/26, Varak: 258b-259b).

Bazı kaynaklar Kınalızâde Ali Çelebi'nin Şam, Kahire, Bursa, Edirne ve İstanbul kadınlıkları yaptığını, en son Anadolu Kazaskerlik görevindeyken vefat ettiğini ve yaşasaydı geleceğin en güçlü şeyhülislâm adayı olacağını belirtmektedir.¹⁰⁹

Ayrıca Kınalızâde Ali Çelebi'nin birçok bilim dalında eşsiz bir bilim adamı olduğu ve çeşitli konularda fetvalar verdiği bilinmektedir. Örneğin Edirne'de kadıyken verdiği fetvayı eleştiren Şah Mehmet Efendi'ye cevap vermek üzere "Risâle fî Vakfî'n-Nükûd" ve "el-İs'af fî Ahkâmî'l-Evkâf" adlı iki risale yazmıştır.¹¹⁰Bu rivayet onun fetva verdiği de göstermektedir. Ancak Kınalızâde Ali Çelebi'yle çağdaş Şeyhülislâm Çivizâde Mehmet Efendi'nin söz konusu risale hakkında "Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye ait olmadığı, sûfîlerin kasıtlı bir şekilde kendisine isnat ettikleri şeklinde" yaptığı değerlendirme dikkate alındığında risalenin Kınalızâde Ali Çelebi'ye aidiyeti uzak bir ihtimal haline gelmektedir. Şayet söz konusu risale kendisine ait olması halinde çağdaşı Çivizâde'nin bunu ifade ederek konuyu aydınlığa kavuşturması gerekirdi.

Üçüncüsüyse bu dönemde Trabzon'da bulunan meşhur âlimlerden ve zamanın velilerinden kabul edilen ve Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi (ö. 979/1571)'nin kendisinden ders aldığı Müfti Ali Çelebi adında Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'yle çağdaş bir kişidir.¹¹¹Ruhî adında yirmi beş yaşlarında vefat etmiş şair bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır.¹¹² Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye atfedilen fetva da aslında

¹⁰⁹ Oktay, *a.g.e.*, s. 46-47.

¹¹⁰ Oktay, *a.g.e.*, s. 63.

¹¹¹ Nazmi Sevgen, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi: Hayatı, Menkıbeleri, Şiirleri*, y.y., İstanbul 1965, s. 3; İsmet Demir, Hacı Osman Yıldırım, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi ve Üveysilik*, Şeyh Yahya Efendi Kültür ve Araştırma Vakfı Yay., İstanbul 1997, s. 68-69.

¹¹² Tezkirelerde yer alan bilgiye göre Rûhî (d.911/1505-06) (ö.928/1522) İstanbul'da doğdu. Asıl adı Fazıl olup Müftü Ali Çelebi'nin oğludur. Öğrenim görüp danışmend olduğu sırada öldü.

Müftî Ali Çelebi'ye ait olma ihtimali vardır. Çünkü söz konusu fetvada aynı kişinin risalesinin de bulunduğu ifade edilmektedir.

Dördüncüsü Kanûnî Sultan Süleyman devri müderrislerinden Muğla'lı Mustafa Çelebi'nin oğludur. Yevmî 30 akçe ile İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'nden sonra 980/1572 yılında kırk akçeyle Filibe'de Şahabeddin Paşa Medresesi'nden ma'zul iken İstanbul'da vefat etmiştir.¹¹³

Beşincisi Amasya Ali Çelebi Dâru'l-kurrası bânisi Müeyyedzâde Ali Efendi'dir. Müftü olması münasebetiyle Müftî Ali Çelebi olması muhtemeldir.¹¹⁴

XVIII. yüzyılda yaşamış ve Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa (ö. 1172/1758)'nın divan katipliğinde bulunmuş olan âlim ve sûfi şairlerden Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî (Salahî) (ö. 1197/1782), Müftî Ali Çelebi'nin bu risalesini Makâmât-ı Hamîdiye Şerhi (Riyâzu'l-kavâid Hıyâzu'l-fevâid) adlı eserinde özetlemiş ve söz konusu risale hakkında şu değerlendirmelerde bulunmuştur: "Sûfilerin raks u semâ ve ğına ve zikr-i cehrihleri hakkında bazı münkirlerin dahl ü ta'arruz ve cıdalleri, mütecâviz-i hadd-i i'tidâl olmakdan nâşi Ali Çelebi demekle meşhur müftî-i fâzil ve umde-i efâzil kaddesallahu ruha-hu'l-kâmil hazretleri anları için telif eyledikleri risâle-i merğûbeleri Kitab ve sünnet ile anlara cevâb-ı şâfi ve delîl-i kâfi olmağın bu mahalle kayd olundu."¹¹⁵ Söz konusu bu ifadeler söz konusu risalenin sûfi meşâyihün konuyla ilgili görüşlerini özgün bir şekilde dile getirdiği ve XVIII. yüzyılda bile aşılamadığı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla daha o dönemde fetvasına itiraz edilmiş olmalıdır. Müellif de bunun üzerine bir risaleyle konuyu geniş bir şekilde inceleyerek fetvasını bilimsel bir temele dayandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Osmanlı fikir ve düşünce dünyasının günlük hayata yönelik en önemli tartışma konularından biri de hiç şüphesiz semâ, raks ve devrânın meşru olup olmadığı sorunudur. Bu sorun ilk dönemlerdeki şekliyle kalmamış, hem mahiyet hem de toplumsal boyut bakımından zamanla değişikliğe uğramıştır. Sorunu yalnız fukahâ ile sûfi meşâyih arasında cereyan eden klasik tekke-medrese gerginliği olarak değerlendirmek yanıltıcı ve indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Evet, sûfi meşâyih tartışmanın bir tarafıdır ama onlarla aynı görüşte olup birlikte hareket ettikleri fukahâ da azımsanamayacak boyuttadır. Çalışmaya konu olan Müftî Ali

Yetenekli şairlerdendi. (Orhan Aydoğdu, "İstanbul Hakkında Bilinmeyen Bir Mesnevi: İstanbulnâme", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/7 Fall 2009, s. 162)

¹¹³ Atâî, *a.g.e.*, s. 22.

¹¹⁴ Câhid Baltacı, *XV. Ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İrfan Yay., İstanbul 1976, s. 607.

¹¹⁵ Abdullah Salahaddin-i Uşşâkî (Salahî), *a.g.e.*, vr. 593b; Koca, *a.g.e.*, s. 45-46.

Çelebi'nin risalesi de kendisi müftü olup ama raks ve devrâna taraf olanlara örnek teşkil etmektedir.

Müellif ve muhtevâ açısından yapılan inceleme sonunda Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye ait olduğu iddia edilen "Risale fi hakkı'd-devrân ve'r-raks" adlı risalenin aslında kendisine ait olmama ihtimalinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta aynı risalenin Kınalızâde Ali Çelebi Efendi'ye ve Alaeddin Ali Çelebi b. Salih Filibevî'ye de isnat edildiği tespit edilmiştir. Ancak risalenin kaynaklarda hakkında pek bilgi sahibi olamadığımız Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin Trabzon'dayken hocalığını yapan Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'nin de çağdaşı Müfti Ali Çelebi adıyla bilinen âlim ve ârif bir kimseye ait olması da mümkündür. İsnad ile ilgili söz konusu yanlışlıkisim benzerliği sebebiyle Ali Çelebi'lerin karışmasından kaynaklanmış olabilir. İsmi başında bulunan "Müfti" lakabının risalenin Şeyhülislâm Zenbilli Ali Cemâlî Efendi'ye isnadında etkili olduğu söylenebilir. Fakat ilk dönem kaynaklarında Ali Çelebi'nin Cemâlî nisbesinin özellikle kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca raks ve devrân tartışmaları tarihinde risalenin sahip olduğu önem dikkate alındığında sûfilerin görüşlerini daha da güçlendirmek amacıyla kasıtlı bir şekilde Zenbilli'ye isnat etmeleri de mümkündür. Söz konusu risale ve fetvaları tek başına incelemek yerine onları kendisinden önceki ve sonraki dönemde olup bitenlerle birlikte bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmek daha doğru sonuçlara ulaşmaya yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdülhad Nuri Efendi, "Risale fi devrâni's-sûfiyye", (İsmail Erünsal özel kitaplığı). Akgündüz, Murat, Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık, İstanbul, Beyan Yay., 2002.
- Akün, Ömer Faruk, "Vâsi Alisi", İA., Ankara 1982, c. XIII, ss. 226-230.
- Âşık Paşazâde, Osmanlı Tarihi, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1332.
- Aşkar, Mustafa, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", Ankara Üniv., İlahiyat Fak. Dergisi, c. XXXIX, ss. 49-80.
- Molla Fenârî ve Vahdet-i Vücûd Anlayışı, Ankara 1993.
- Atar, Fahrettin, "Fetva" DİA, İstanbul, 1995, c. XII, ss. 486-496.
- Aydoğdu, Orhan, "İstanbul Hakkında Bilinmeyen Bir Mesnevi: İstanbulnâme", Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/7 Fall 2009, ss. 159-186.
- Bâbertî, Ekmelüddin, "Tercihü'l-Mezhebi'l-Hanefi ala Gayrihi", Slm. Ktp., Nafiz Paşa, 212.
- Baltacı, Câhid, "Fahredden-i Acemi" DİA, İstanbul, 1995, c. XII, ss. 82-83.
- XV. Ve XVI. AsırlarOsmanlı Medreseleri, İrfan Yay., İstanbul 1976.
- Baysun, M. Cavid, "Cemâlî", İA, c. III, ss. 69-81.
- Birgivi Takıyuddin Mehmed, et-Tarîkatü'l-Muhammediyye, yy., 1268.

- Cebecioğlu, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Rehber Yay., Ankara, 1997.
- Çınar, Fatih, "İsmail es-Sivasi ve Sûfilerin Raks/Devrânı Hakkında Verdiği Bir Fetvası", C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIII/1 – 2009, ss. 323-340.
- Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi, "Risâle fi hakkı'd-devrân", Pertev Paşa, 621.
- Düzdağ, M. Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin Fetvalarına Göre, Kanunî Devrinde Osmanlı Hayatı, Şûle Yay., İstanbul, 1998.
- Ebüssuûd, Mecmûatü'l-fetâvâ, (Derleyen Velî b. Yusuf), İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187.
- Ebüssuûd Müfti Ali Çelebi, er-Risâletü'l-Cinân, Milli Ktp. Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 06 Hk 169/18, vr. 114b-118a.
- Gazzâlî, İhyâ-i ulûmî'd-dîn (nşr. Seyyid İbrahim), Dâru'l-Hadîs, Kahire 1412/1992.
- Gel, Mehmet, "Birgivi Mehmed Efendi Araştırmalarına Bir Katkı: el-Kavlü'l-vasit beyne'l-ifrât ve't-tefrit'in müellifi kimdir?", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 7, Cilt 7, Sayı 2, Güz 2012, s. 59-74. Gribetz, Arthur, "The sama' controversy: Sûfi vs. Legalist", *Studia Islamica*, Paris, 1991, Sayı 74, s. 43-61.
- Gürer, Dilaver, "Osmanlılar'da Sema, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risalesi", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2010/2, Sayı: 26, s. 1-23.
- Hasan Çelebi, Tezkiretü's-Şuarâ, Haz. İbrahim Kutluk, TTK, Ankara, 1989.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, Osmanlı Tarihi, , TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1983.
- İbn Bahâeddin, "Risâle alâ risâle Ali Çelebi fi'd-devrân ve'r-raks", Milli Kütüphane, Tokat Zile İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Müstensih: Ahmed Karsî, İstinsah Yeri: Kızıldağ (Adana), Arşiv no: 60 Zile 114/3, 188b-191a.
- İbn Batûta, İbn Batûta Seyahatnâmesinden Seçmeler, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), MEB Yay., İstanbul, 1971.
- İbn Kemal, Fetâvây-ı Kemalpaşazâde, Dârü'l-Mesnevi, 118, Fetâvâ'r-Raks, Slm. Ktp., Esad Ef., 696.
- Fetâvây-ı İbn Kemal, Nuruosmaniye, 1967.
- Risâle fi Duhûli Veleddi'l-Bint fi'l-Mevkûf ala Evlâdi'l-Evlâd, Süleymaniye, 1049.
- Risâletü'l-Münire, y.y., Cemal Matbaası, 1308.
- "Fi Tahkiki'l-Hakk ve İbtâli Sâiri'l-Sûfiye fi'r-Raks ve'd-Deverân", Slm.Ktp., M. Hafid Ef. 453.
- İbn Manzûr, Lisanu'l-Arab, Dâru Sadr, Beyrut, t.y.
- İbn Teymiyye, Mecmû-u fetâvâ Şeyhilislâm Ahmed b. Teymiyye (nşr. Abdurralıman b. Muhammed b. Kasım en-Necdî), y.y., Kahire, 1404
- İnanır, Ahmet, Kanunî Devrinde Osmanlı'da Hukuki Hayat, OSAV, İstanbul, 2011.
- "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- İpşirli, Mehmet, "Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi", DİA, c. VIII, İstanbul, 1993, ss. 348-349.
- "Bostanzâde Mehmed Efendi", DİA, c. VI, İstanbul, 1992, s 311.

- Koca, Ferhat, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf Dergisi*, Ankara, 2004, Sayı: 13, s. 25-74.
- Konuk, Ahmed Avni, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın), M.Ü.İ.F. Yay., İstanbul, 1999.
- Küçükdağ, Yusuf, II. Bayezid, Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi, Aksarayî Vakfı Yay., İstanbul 1995.
- Mecdi Efendi, *Terceme-i Şakâyık*, Matbaa-ı Âmire, İstanbul, 1269.
- Mecdi Mehmed Efendi, *Hadâiku'ş-Şekkâik* (Nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Mehmed Neşri, *Cihannûmâ*, (Nşr. M. Altay Köymen), y.y., Ankara, 1957.
- Müfti Ali Çelebi, *Risale fi hakkı'd-devrân ve'r-raks*, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. Oktay, Ayşe Sıdika, Kınalızâde Ali Çelebi ve Ahlâk-i Âlâî, İz yay. İstanbul, 2005.
- Ömer Ziyâuddin Dağüstânî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, (İrfan Gündüz-Yakup Çiçek), Seha Neşriyat, İstanbul 1986.
- Öngören, Reşat, *Osmanlılarda Tasavvuf*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yay., İstanbul, 1983.
- Süleyman Çelebi (eş-Şehir bi Geleryânî), *Risaletün makbûletün ala reddi risaleti'l-Müftî Ali Çelebi*, Süleymaniye Ktp., Harput, nr. 11, vr. 125b-127b
- Sirajul Haq, "Sama' and Raqs of the Darvishes", *Islamic Culture (The Hyderabad Quarterly Review)*, XVIII (Hyderabad-Deccan 1944), s. 111-130.
- Şentürk, Ahmet Atilla, *Klasik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfi Yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996.
- Toprak, Mehmet Sait, "Cemâlî İshâk b. Mehmed el-Karamanî: Hayatı ve Eserleri", *D.E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: XXIV, İzmir, 2006, Yaz-Sonbahar, Telif yazılar (I), ss.127-160.
- Uludağ, Süleyman, *İslâm Açısından Müsiki ve Semâ*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Yaltkaya, Şerafettin, *Simavnakadısiöğlü Şeyh Bedrettin*, İstanbul, 1966.
- Yazıcı, Tahsin, "*Mevlânâ Devrinde Semâ*", *Şarkiyat Mecmuası*, V (İstanbul 1964), s. 135-150.
- "Sema", İA, Ankara, 1971, c. X, ss. 464-466.
- "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: *Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi*", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, 2 (1956), İstanbul, s. 87-113.
- Yılmaz, Hasan Kamil, "*Bulgaristan'dan Yetişen Müellif ve Mutasavvıflar*", http://hasan-kamiyilmaz.com/index.php?option=com_content&task=view&id=471&Itemid=9, 19.03.2013.
- Yılmaz, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, OSAV, İstanbul, 2001.